

Geçmişten Günümüze Özel Gereksinimli Olma ve Zihin Yetersizliği: Dünya’da ve Türkiye’de Kavramların Evrimi

Special Needs and Intellectual and Developmental Disability from Pass to Present: The Evolution of Terminologies in the World and Turkey

Doç. Dr. Atilla Cavkaytar - Öğr. Grv. Meral Melekoğlu - Arş. Grv. Gizem Yıldız

Öz

Bireysel farklılıklar incelenmeye başladığından beri özel gereksinimi olan bireyleri tanımlamada, yaşanan dönemin sosyokültürel, ekonomik, siyasi özellikleri ve dünyada yaşanan teknolojik ve bilimsel gelişmelere paralel olarak çeşitli kavramları gündeme getirilmiştir. Bu bireyler ilk olarak alanyazında “anormal çocuk” olarak adlandırılmışlardır. Günümüzde ise, “özel gereksinimi olan birey” terimi bu bireyleri tanımlamada kullanılmaktadır.

Dünya tarihinde önemli bir role sahip olan sosyal olaylar zihin yetersizliği olan bireylere ilişkin bakış açısının ve bu bireyleri tanımlamada kullanılan terimlerin değişmesinde etkin rol oynamıştır. Zihin yetersizliği olan bireyleri tanımlamak üzere Amerika’da 1876 yılında “zeka eksikliği” terimine vurgu yaparak Amerikan Zeka Eksikliği Birliği (American Association Mental Deficiency) (AAMD) adıyla bir birlik kurulmuştur. Günümüzde, Amerikan Zihinsel ve Gelişimsel Yetersizlikler Birliği (American Association Intellectual Developmental Disabilities) (AAIDD) (2012) ve Amerikan Psikiyatri İstatistiksel Tanılama Birliği (The American Psychiatric Association’s Diagnostic and Statistical Manual (DSM-V) (2013) “zihinsel gelişim bozukluğu (intellectual developmental disability)” terimini kullanmayı tercih etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, uzun bir geçmişe sahip, özel gereksinimi olan ve zihin yetersizliği olan bireylerle ilgili var olan bilgileri analiz etmek, sosyal olayların ve politikaların bu bireylerin tanımlanmasını nasıl

etkilediğini incelemek ve tarihten günümüze dünya ve Türkiye’de alanyazında yer alan kavram çeşitliliğine açıklama getirmek ve güncel olan terimlere vurgu yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Özel Gereksinimi Olan Birey, Engelli Çocuk, Zihin Yetersizliği, Zeka Geriliği

Abstract

Since the individual differences were examined to identify individuals with special needs, various terms have been raised in parallel with sociocultural, economic and political characters of present era and technological and scientific developments in the world. These individuals were named as “abnormal child” in the first literature. Nowadays, the term has been replaced with “individual with special needs” .

Social events, which had important roles on the history of the world, cause the change in the perspectives about the individuals with intellectual and developmental disability as well as the terms to define those individuals. In that sense, with an emphasis on the term “mental deficiency”, a committee was established in the name of American Association of Mental Deficiency (AAMD) in America in 1876. However, in the present days, the AAIDD (2012) and The American Psychiatric Association Diagnostic and Statistical Manual (DSM-V) (2013) prefer to use the term “intellectual developmental disability”.

Doç. Dr. Atilla Cavkaytar, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü, atilla.cavkaytar@gmail.com

Öğr. Grv. Meral Melekoğlu, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü, meralmekoglu@gmail.com

Arş. Grv. Gizem Yıldız, Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü, 88.gizemyildiz@gmail.com

The purpose of this study is to analyze the knowledge about individual with special needs and individuals who have differences in intellectual functioning, which has been emerged in the literature so far, also to explain how social events and the policies influence defining of those individuals in Turkey and to clarify the diversity of terms in the world from past to the present in the literature and to emphasize the current terms.

Keywords: *Intellectual Disability, Mental Retardation, Child with Special Need/Child with Disability, Handicapped child/Disabled Child.*

Özel Gereksinimi Olan Birey

İnsanlık var olduğundan beri bireyler arasında belirsiz ya da belirgin olmayan pek çok farklılıklar olmuştur. Bireysel farklılıklar, insanları anlama amacıyla incelenmeye başladığı dönemden günümüze kadar, bu alanda çeşitli kuram, model ve yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bireysel farklılıkların tarihsel gelişimine bakıldığında ilgili ilk çalışmaların “bireysel ayrılıklar psikolojisi” fikri ile doğduğu görülmektedir (Çağlar, 1985). Öyle ki insanlar arasındaki ayrılıklar bir bilim sorunu olarak ele alınmış ve bazı kuramlar aracılığıyla araştırılmaya başlanmıştır. Örneğin, Darwin'in gelişim kuramı bireysel ayrılıkları araştırıran temel kuramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Darwin, “Türlerin Kökeni” adlı yapıtında bireysel ayrılıklara ilişkin şu görüşlere yer vermiştir: “*Aynı ana-babanın döllerinde görülen ya da aynı sınırlı bir bölgede yaşayan aynı türden bireylerde gözlenen çok sayıdaki ve ufak tefek ayrılıklara bireysel farklar denilebilir. Aynı türün bütün bireylerinin aynı kalıba dökülmüş olduğunu doğal ki kimse düşünemez. Bu bireysel farkların bizim için önemi son derece büyüktür*” (Darwin, 1859, s.104). Bu dönemde bireylerin özelliklerine ilişkin başka görüşler olsa da bireysel ayrılıklar psikolojisinin gelişmesinde en büyük etkinin Darwin'den geldiği söylenebilir (Çağlar, 1985).

Sir Francis Galton ise, bireylerin fiziksel ve kişisel özelliklerini, yeteneklerini incelemiş, insan özelliklerinin çok çeşitli şekillerde farklılaştığını istatistiksel olarak çözümlenmiştir. Dolayısıyla özel gereksinimi olan çocukların tanımlanmasında da “bireysel farklılıklar” kavramından yararlanıldığı belirtilmektedir (Özyürek, 2000). Görüldüğü gibi bireysel farklılıkları nedeniyle özel gereksinimi olan bireyler insanlık ta-

rihi boyunca var olmuşlardır. Toplumların bu bireylere bakış açısı incelendiğinde, dünyada yaşanan bazı olayların bu bakış açısının farklılaşmasında dönüm noktası oluşturduğu görülmektedir.

Özel gereksinimi olan bireyler önceleri, eğlence aracı olarak kullanılan kişiler veya uğursuz varlıklar olarak görülmüştür. Özel gereksinimi olan bireye karşı sergilenen bu tutumlar, 15. ve 16. yüzyılda Rönesans'ın etkisiyle olumlu yönde değişmiştir. Yine 18. yüzyılda gerek Avrupa'da, gerekse Amerika'da ihtilallerin etkisiyle özellikle John Locke, J.J. Rousseau gibi bilim adamlarının, insanın doğasına olan merakı ile ilgili araştırmaları, özel gereksinimi olan bireylere karşı tutumların değişmesinde etkin rol oynamıştır. İhtilallerle herkese eşit hak ve özgürlük verilmesi, özel gereksinimi olan bireylere yardım ve desteği ön plana çıkarmıştır (Beirne-Smith, Patton ve Kim, 2006; Beirne-Smith, Ittenbach ve Patton, 1998).

Tarihe bakıldığında özel gereksinimi olan bireyler kimi zaman üstünlükleri nedeniyle destanlar yazmış, kimi zaman da yetersizlikleri nedeniyle ölüme terk edilmiş ya da toplumdaki soyutlanmışlardır (Cavkaytar, 2012). Dolayısıyla bireysel farklılıklar, özel gereksinimi olan bireylere bazen statü kazandırırken, bazen de toplumdaki silinmelerine yol açmıştır.

Geniş anlamda ele alındığında bireysel farklılıklar, toplum özelliklerinde, dinde, kültürde, etnik yapıda gözlemlenirken, bireysel anlamda kişinin zihinsel, psikolojik ve fiziksel özelliklerinde gözlemlenebilmektedir. İnsanoğlu, pek çok bireyde ortak olarak görülen özelliklere sahip olan bireyi normal, farklılık gösteren bireyi ise anormal olarak nitelendirmiştir. Bu durum ise aklı “*kime ve neye göre normal, anormal ya da özürlü*” sorusunu getirmiştir (Stiker, 1999). Nitekim özel gereksinimli olmanın tanımı yapıldığında vurgu, belirtilen bireysel farklılıklara yönelik olmuştur.

Özel gereksinimi olan bireyin tanımına ilişkin tarihsel süreç incelendiğinde ise özel gereksinimi olan çocuğun ilk alanyazında “**anormal çocuk**” olarak adlandırıldığı görülmektedir. Şöyle ki, Binnet ve Simon, özel gereksinimi olan bireyleri, “*anormal çocuklar (abnormal children)*” olarak adlandırmış, tıbbi olarak şöyle tanımlamıştır: “*açıkça ortalamadan ayrılıp ta patolojik bir anormallik gösteren her birey hakkında anormal terimi kullanılır*”. Ayrıca, özel gereksinimi olan bireyler “*heterojen bir özelliğe sahip olup, bedeni ve zihni yetersizliklerinden dolayı genel eğitim hizmet-*

lerinden yararlanamayan kişiler” olarak da tanımlanmıştır (Binnet ve Simon, 1907, s.18-19).

Alanyazın, bu bireylerin tanımında kullanılan terimlerin zaman içerisinde değiştiğini göstermektedir. Örneğin, 10 Ağustos 1922 tarihinde kurulan Uluslararası Ayrıcalıklı Çocukların Eğitimi Birliği (The International Council for the Education of Exceptional Children (CEC), 1922) “*ayrıcalıklı çocuk*” terimini kullanmıştır. CEC’in tarihsel gelişimi (1922-2010) incelendiğinde kavramsal olarak değişiklik olsa da halen aynı terimi kullandıkları görülmüştür. Ayrıca Boykin, (1957) “*ayrıcalıklı çocuk*” teriminin 1950’lerde oldukça yaygın olarak kullanıldığını vurgulamıştır. Buna ek olarak, 1960’lı ve 1970’li yıllarda “*engelli çocuklar (handicapped children)*” terimi ortaya atılmıştır. Bu terim, Amerika Birleşik Devletlerinde 1975 yılında kabul edilen “Tüm Engelli Çocuklar İçin Eğitim Yasası (Education for All Handicapped Children Act) (EHA)” adlı yasal düzenlemede açıkça yer almıştır.

Alandaki araştırma ve tartışmalar doğrultusunda, 1997 yılında (PL 105-17 sayılı) “Yetersizliği Olan Bireylerin Eğitim Yasası (The Individuals with Disabilities Education Act) (IDEA)” kabul edilmiş ve bu yasayla “önce insan dili (person first language)” vurgulanmıştır. Böylece “*yetersizliği olan birey (individual with disability)*” ifadesi gündeme gelmiştir. Buna bağlı olarak 2000’li yıllarda özür/engel teriminin yerine, bu bireyleri örselemeden ve yetersizliklerini ön plana çıkarmadan daha kabul edilebilir şekilde tanımlamak için “*yetersizliği olan birey (individual with disabi-*

lity)” ve “*ayrıcalıklı çocuk (exceptional child)*” terimlerinin dünyada giderek yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir (Hallahan ve Kauffman, 2000; Howard, 2006; IDEA, 2004; U.S. Milli Eğitim Bakanlığı, 2012; Viviana, 2008). Özel gereksinimi olan bireyleri doğru bir biçimde tanımlayabilmek için, bu terimle birlikte çağrıştırılan *zedelenme, yetersizlik ve engel* terimlerini tanımlamak gerekmektedir. *Zedelenme*, psikolojik, fizyolojik ya da anatomik yapı ya da işlevlerde herhangi bir kayıp ya da anormallik durumudur. *Yetersizlik*, zedelenmeye bağlı olarak zihinsel, fiziksel ve davranışsal işlevlerde ya da duyu organlarının işlevlerinde gözlenen kayıplardır. *Engel* ise, yetersizliği olan bireyin çevreyle etkileşiminde karşılaştığı problemdir. Yetersizliği olan birey *engelli* birey değildir. Bununla birlikte yetersizlik, bireye bağlı olarak veya çevresel şartlardan dolayı bireyden beklenen görev ve sorumlulukları yerine getirememesi durumunda engelle dönüşmektedir (Akçamete, 2009; Cavkaytar ve Diken, 2012; Eripek, 2005).

Şekil 1’de dünya alanyazınında sıklıkla kullanılan terimler kronolojik bir sıra ile belirtilmiştir. Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, dünyadaki tarihsel gelişimde giderek etiketlemeden uzaklaşıp, bireyin gereksinimleri dikkate alınarak “Özel Gereksinimi Olan Birey” teriminin daha kapsayıcı bir terim olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim, özel eğitim alanyazınında özel gereksinimi olan birey terimi sıklıkla tercih edilmektedir (Akçamete, 2009; Cavkaytar ve Diken, 2012).

BİREYSEL FARKLAR	ANORMAL ÇOCUKLAR	AYRICALIKLI ÇOCUKLAR	ENGELLİ ÇOCUKLAR	YETERSİZLİĞİ OLAN BİREY	ÖZEL GEREKSİNİMİ OLAN BİREY
(Individual Differences)	(Abnormal Children)	(Exceptional Children)	(Handicapped Children)	(Individual with Disability)	(Individual with Special Needs)
(Darwin, 1859)	(Binnet ve Simon, 1907)	(CEC, 1922; Boykin, 1957)	(1960-70’ler)	(IDEA, 1997)	(Akçamete, 2009; IDEA, 2004)

Şekil 1. Dünya Alanyazınında Özel Gereksinimlilik Terimleri

Türkiye’de ise ülkenin uluslararası sözleşmelere katılımıyla birlikte özel gereksinimi olan bireylere ilişkin düzenlemelere yer vermeye başlandığı görülmektedir. Özel gereksinimi olan bireylere ilişkin yapılan ilk

yasal düzenlemeler Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) Anayasalarında yer almıştır. İlk olarak 1961 Anayasasının “Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler” başlığının f bendi 50. maddesinde “Devlet, durumları sebebiyle

özel eğitime ihtiyacı olanları, topluma yararlı kılacak tedbirleri alır” ifadesi yer almıştır (T.C. Anayasası, 1961: madde 50). Anayasaya dayalı olarak çıkarılan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu 8. maddesinde “Özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocukları yetiştirmek için özel tedbirler alınır.” ifadesi ile bu bireyleri koruma ve topluma katmayı hedefleyen yasal düzenlemelere yer verilmiştir (Milli Eğitim Temel Kanunu, 1973: madde 8). Günümüze kadar gelen 1982 anayasasında ise “Eğitim Hakkı ve Ödevi” başlıklı madde 42’de, özel gereksinimi olan bireyler 1961 anayasasındaki gibi “özel eğitime muhtaç bireyler” olarak ifade edilmektedir (T.C. Anayasası, 1982: madde 42). Bu düzenlemeler, özel gereksinimi olan bireylerin ilköğretim programlarında da yer almasını sağlamıştır. Milli Eğitim Bakanlığı 1979 İlkokul Programı’nın temel ilkelerinden biri şöyledir: “Bedeni ve zihni kusuru görülen öğrencilerle özel şekilde meşgul olunmalıdır” (MEB, 1979, s.16).

Özel gereksinimi olan birey için 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu (1983) 4.maddenin c bendinde “özürlü” terimi kullanılmıştır. Buna göre, “Özürlü, doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle normal yaşamın gereklerine uymama durumunda olup; korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyacı olan kişiyi” ifade eder (Sosyal Hizmetler Kanunu, 1983: madde 4). Bu kanunun 4.maddesinde yer alan “sakat” terimi 1997 yılında 572 sayılı KHK ile “özürlü” terimi olarak değiştirilmiştir (KHK 572, 1997: madde 4).

Uluslararası sözleşmelere dayalı olarak oluşturulan düzenlemelerden biri de Türkiye tarafından 30 Mart 2007 tarihinde kabul edilen “Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme”dir. Sözleşmenin 1. Maddesinde, “**Engelli kişiler**, çeşitli engellerle karşılıklı etkileşimleri nedeniyle başkaları ile eşit olarak topluma tam ve etkin olarak katılmalarını engelleyebilecek uzun dönemli fiziksel, ruhsal, zihinsel veya duygusal rahatsızlıkları bulunan kişilerdir” tanımı yer almaktadır (Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme, 2007: madde 1).

Türkiye’de alanyazındaki tanımlar incelendiğinde özel gereksinimi olan birey ilk kez 1971 yılında Özsoy tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: “*Beden, zihin, duygusal ve sosyal gelişimindeki özür ve üstün özellikleri yönünden eğitim ve öğretim amaçlarını*

gerçekleştirmek için normal çocukların eğitim hizmetlerindeki ek olarak bir takım özel hizmet ve önlemleri gerektiren çocuklara özel eğitime muhtaç çocuklar denir” (Özsoy, Özyürek ve Eripek, 1988, s.6). Bu tanım, MEB (1979) ilköğretim programında aynen benimsenmiştir.

Daha sonra Enç, özel gereksinimi olan bireyi “*gelişim ve eğitim ihtiyaçları olağan koşullar altında karşılanamayacak kadar farklılık gösteren çocuklar ayrıcalıklı çocuklardır*” şeklinde tanımlamıştır (Enç, Özsoy ve Çağlar, 1975, s.5). **Çağlar ise özel gereksinimi olan bireyi özel eğitime muhtaç çocuk** olarak şöyle tanımlamıştır: “*Beden, zihin, duygu ve sosyal özelliklerindeki olağan dışı ayrıcalıkları nedeniyle normal eğitim hizmetlerinden yeterince yararlanamayan çocuklardır*” (Çağlar, 1985, s.6). Buna ek olarak Çağlar, doktora tezinde bu çocukları önceki tanımlardan farklı olarak “*bedensel, zihinsel, ruhsal ve sosyal özelliklerinde muayyen bir oranda sürekli olarak işlev kaybı veya bozukluğu sonucu normal yaşamın gereklerine uymama durumuna sakatlık, bu durumdaki kişiye sakat denir*” şeklinde ifade etmiştir (Özsoy, Özyürek ve Eripek, 1988, s.7).

Eripek’in yaptığı tanımda ise özel gereksinimi olan birey, “*normallerden farklı özellik ya da yetenekleri normal eğitim olanaklarından, kapasiteleri ölçüsünde, yeterince yararlanmayan çocuklar ayrıcalıklı çocuklardır*” şeklinde yer almaktadır (Eripek, 1984, s.60). Özel gereksinimi olan birey için kullanılan “exceptional” teriminin **Türkçe karşılığı** Türk Dil Kurumu (TDK) **Türkçe/İngilizce sözlükte (1978) “ayrıcalıklı”,** Mit-hat Enç’in Ruh Terimleri Sözlüğünde ise (1974) “ayrıl” olarak geçmektedir (Eripek, 1990). Ülkemizde “**ayrıl çocuk**” terimi yerine 1983’te yürürlüğe giren 2916 sayılı **Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu** 3. maddesiyle “**özel eğitime muhtaç çocuklar**” terimi kullanılmaya başlanmıştır. Bu kanunda özel eğitime muhtaç çocuklar; “*Beden, zihin, ruh, duygu, sosyal ve sağlık özellikleri ve durumlarındaki olağan dışı ayrıcalıklar sebebiyle normal eğitim hizmetlerinden yararlanamayan 4-18 yaş grubundaki çocuklar*” olarak tanımlanmaktadır (Eripek, 1990, s.186). Ancak 1997 yılında çıkarılan 573 sayılı **Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede** (KHK) üstün yeteneklileri de içerisine alacak şekilde “özel eğitim gerektiren birey” terimiyle yeni bir tanımlamaya gidilmiştir. Bu tanıma göre bu bireyler; “çeşitli nedenlerle, bireysel özellikleri ve eğitim yeterlikleri açısından akranlarından beklenen düzeyde anlamlı farklılık gösteren

birey özel eğitim gerektiren bireydir” şeklinde ifade edilmektedir ve bu tanım günümüzde de geçerliliğini korumaktadır (KHK 573, 1997).

Özel gereksinimi olan bireyler için yapılan bir başka tanım ise Özyürek tarafından “bireysel farklılıklar” kavramı ele alınarak şu şekilde yapılmıştır: “*Ayrıcalık* (özel *gereksinimli*) *çocuk*, *norm kümesini oluşturan akranlarından farklı ya da büyümesi kararlılık göstermeyen çocuktur*” (Özyürek, 2000, s.17).

2012 yılında güncellenen Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği’nde “Özel eğitime ihtiyacı olan birey:

Çeşitli nedenlerle bireysel ve gelişim özellikleri ile eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından beklenen düzeyden anlamlı farklılık gösteren birey” şeklinde tanımlanmıştır (ÖEH, 2012).

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi bireylerin farklı özellikleri dikkat çekici hale getirilerek, ona atfedilen bir etiket haline dönüşebilmektedir. Onaylamama/dışlama olan etiketleme ise, toplumun diğer üyelerinin farklı özellikleri açısından ayrı görmesidir (Goffman, 1990). Dolayısıyla bireyin belirgin olan özellikleri etiketleme de ilk hedef olabilmektedir.

ÖZEL EĞİTİME MUHTAÇ BİREY	ÖZEL EĞİTİME MUHTAÇ ÇOCUK	ÖZEL EĞİTİM GEREKTİREN BİREY	ENGELLİ KİŞİ	ÖZÜRLÜ	AYRICALI ÇOCUK	ÖZEL GEREKSİNİMİ OLAN BİREY/ ÖZEL EĞİTİME İHTİYACI OLAN BİREY
(T.C. Anayasası, 1961)	(Özsoy, 1971; Enç, 1975; Çağlar, 1978)	(KHK, 1997)	(Söz. ve yasal düz.)	(Sosyal Hizmetler Kanunu, 1983)	(Eripek, 1984; Özyürek, 2000)	(Akçamete, 2009; ÖEH, 2012)

Şekil 2. Türkiye Alanyazında Özel Gereksinimlilik Terimleri

Türkiye’de alanyazında özel gereksinimliliğe ilişkin pek çok terime rastlanılmaktadır. Ancak bu terimler içerisinde Şekil 2’de verilen terimler tarihsel süreç içerisinde dönüm noktası niteliğindedir. Terimlerin analizlerine bakıldığında, özel gereksinimi olan bireyler ilk başlarda hastalıklarla (*cüzamlı, deli, spastik, yatalak, araz*) adlandırılmışlardır. Daha sonraları bu bireyler için “*talihsiz, ebleh, geri, densiz, zavallı, arızalı, sakat, anormal, özürlü, engelli*” gibi isimlendirmelere gidilmiştir. Günümüzde ise “*yetersizliği olan birey, özel gereksinimi olan birey, özel eğitime ihtiyacı olan birey*” terimleri altında tanımlanmaktadırlar (Binet ve Simon, 1907, s.1, Eripek, 1990).

Özel gereksinimi olan çocuklar/bireyler içerisinde önemli bir grubu zihin yetersizliği olan bireyler oluşturmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde zihin yetersizliği olan birey/çocuk konusundaki terim ve tanımlara yer verilmiştir.

Zihin Yetersizliği Olan Bireylerin Tanımlanması

Terimler

Zihin yetersizliği olan bireyler tarihte ilk önce tıp alanının konusu olmuştur. Zekâca geri anlamında kullanılan ilk terimlerin “*ruh sağlığı bozuk/deli/çıldırılmış (insane/craziness/madness)*” ve “*yetersiz/aciz (incapable)*” şeklinde olduğu belirtilmektedir (Stiker, 1999). Türkiye’de ise zihin yetersizliği olan bireyler için genellikle halk dilinde “*anormal, tutuk, normalaltı, alık, aptal, bunak, budala, densiz, hakiki anormal, sahte anormal*” gibi terimler kullanılmıştır (Çağlar, 1979).

On üçüncü yüzyılda (13. yy) “*idiot (idiocy)*” teriminin dünyada yaygın olarak zihin yetersizliği olan bireyleri tanımlamada kullanıldığı belirtilmektedir (Sucuoğlu, 2009). “İdiot”, Yunanca “meslek sahibi olmayan kişi”

ve “beceri sahibi olmayan işçi” anlamına gelmektedir (Beirne Smith, Patton ve Kim, 2006; Beirne-Smith, Ittenbach ve Patton, 1998). MacMillian’a göre, durumları daha hafif olanlar için 1938 yılında “*embesil* (*imbecility*)” terimi kullanılmıştır. “Embесil” terimi Latince “zayıf” ve “güçsüz” anlamına gelmektedir. Daha sonra durumları embesilden daha da hafif olanlara “*simpleton*” terimi kullanılmaya başlanmıştır (Akt.:Eripek, 2005). Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında (1912) Psikolog Goddard, Binet Zeka Testi’ne göre zeka bölümü 51-70 arasında olanlar için “*moron*” terimini kullanmıştır (Akt.: Beirne-Smith, Ittenbach ve Patton, 1998; Sucuoğlu, 2009). Böylece zihin yetersizliğinin sınıflandırılmasına ilişkin ilk belirtiler ortaya çıkmıştır.

Dünyada “*idiot*” ve “*embesil*” terimlerinin yerini 1950’li yıllarda “*zeka geriliği* (*mental retardation*)” terimi almıştır. Ardından, 1960’lı yıllarda eğitimciler “*eğitilebilir*” ve “*öğretilebilir*” terimlerini kullanmışlardır. Zihin yetersizliği olan bireyler 1970’li yıllarda “*zihin engelli*” diye adlandırılmıştır. Türkiye’de ise “*mental retardation*” teriminin Türkçe karşılığı olarak “*zeka geriliği*” terimi kullanılmıştır (Eripek, 2005). Enç (1972) ise zihin yetersizliği olan bireyler için “*geri zekalı*” terimini gündeme getirmiştir (Çağlar, 1979). “*Geri zekalı*” terimi toplum tarafından ağır ve örseleyici bulunduğu için “*güçlük*”, “*yetersizlik*” ve “*engel*” terimleri irdelenmiş ve “*geri zekalı*” yerine, “*zihinsel güçlüğü olan*” ve günümüzde de kullanılan “*zihin yetersizliği olan birey*” terimleri önerilmiştir.

Tarihte I. ve II. Dünya Savaşları, ihtilaller, ülkeler arası göç olayları ve IQ testlerinin geliştirilmesi gibi olaylar zihin yetersizliği olan bireylere ilişkin bakış açısının değişmesinde, etkin rol oynamıştır. Bu süreçte meydana gelen olumsuz çevre ve yaşam koşulları nedeniyle zihin yetersizliği olan bireylerin yaygınlık oranlarında da önemli farklılıklar olduğu gözlenmiştir. Bu durum devlet politikalarında değişikliğe gidilmesini, özellikle bu bireylerin korunması ve desteklenmesinde yeni uygulamaların geliştirilmesini sağlamıştır. Bu gelişmeler, zihin yetersizliği olan bireylerle ilgilenen farklı disiplin alanlarının oluşmasına neden olmuştur. Zihin yetersizliğiyle ilgili yeni disiplin alanlarının oluşumu ve artışıyla birlikte, tanım, tanı ve sınıflandırmada belirli bir kavram karmaşası ortaya çıkmıştır (Beirne Smith, Patton ve Kim, 2006; Beirne-Smith, Ittenbach ve Patton, 1998). Amerika Birleşik Devletlerinde 1876 yılında kurulan Amerikan Zeka Eksikliği Birliği’nin (American Association Mental

Deficiency) (AAMD) (AAIDD, 2012) tarihsel süreç içerisinde yaptığı tanımlar bu karmaşıklığı önlemede önemli rol oynamıştır.

Zihin yetersizliğiyle ilgili ilk kurumsal oluşum Amerikan Zihinsel ve Gelişimsel Yetersizlikler Birliği (American Association Intellectual Developmental Disabilities) (AAIDD) dir. Bu birlik 1908 ve 2010 yılları arasında, zihin yetersizliğini anlama ve yordamaya ilgili son bilimsel gelişmelere bağlı olarak 11 tane zihin yetersizliği tanımlama ve sınıflandırma kitapçığı yayınlamıştır. Kuruluş zihin yetersizliği ile ilgili terim ve kavramların değişmesine bağlı olarak zaman içerisinde isim değişikliği de yapmıştır. Kuruluşun ilk adı Amerikan Zeka Eksikliği Birliği (American Association Mental Deficiency) (AAMD) (1876) iken, daha sonra Amerikan Zeka Geriliği Birliği (American Association Mental Retardation) (AAMR) (1921; 1933; 1941; 1957; 1959; 1961; 1973; 1983; 1992; 2002) adını almıştır. Kuruluş en son 1 Ocak 2007 tarihinde Amerikan Zihinsel ve Gelişimsel Yetersizlikler Birliği (AAIDD) adını almış ve günümüzde halen bu ad altında bilimsel çalışmalarını sürdürmektedir (AAIDD, 2012). Kurulduğu yıldan itibaren bazı dönemlerde zihin yetersizliği olan bireyleri tanımlamada kullanılan terimleri, AAIDD yeniden yorumlamıştır (AAIDD, 2012; Beirne-Smith, Patton ve Kim, 2006; Beirne-Smith, Ittenbach ve Patton, 1998).

AAIDD zihin yetersizliğinin tanım ve sınıflandırılmasına ilişkin ilk kitapçığını 1921’de yayınlamıştır. Bu ilk kitapçıkta “*zeka eksikliği* (*mental deficiency*)” terimine vurgu yapmış ve bireyin sosyal çevreye uyum sağlamada başarısız olmasına odaklanmıştır. Bununla birlikte, AAIDD’nin 1959’daki tanımında “*olgunlaşma* (*maturation*)”, öğrenmede ve sosyal uyumda “*zihinsel işlevsellik*” ve “*yetersizlik*” kavramları vurgulanmıştır. AAIDD (1959)’nin, 5. kitapçığı birliğin dönem başkanı olan Rick Heber’in başkanlığını yaptığı uzmanlar komitesi tarafından, 6. kitapçığı (1973) ise Herbert Grossman’ın başkanlığını yaptığı uzmanlar komitesi tarafından geliştirilmiştir.

AAIDD (1973)’nin 6. kitapçıktaki tanımı, Bütün Çocuklar İçin Eğitim Yasası (The Education for All Children Act) (EHA) (1975) kapsamında ulusal tanım olarak kabul edilmiştir. Ancak AAIDD 1983 yılında yeni bir tanım geliştirmiştir ve bu tanım Amerikan Psikiyatri Birliği (American Psychiatric Association) (DSM-III) (1980)’nin ve Dünya Sağlık Örgütü Ulusal Sınıflandırma Birliği (WHO-ICD-9)

(1978)'nin geliştirdiği tanımlarla örtüşmektedir (AAIDD, 2012; Beirne-Smith, Ittenbach ve Patton, 1998). Buna ek olarak, yapılan her tanımdan sonra bilim adamlarının konu ile ilgili tartışma ve araştırmaları geniş çapta devam etmiştir. Dolayısıyla, AAIDD'nin dokuzuncu tanımı olan AAMR 1992 tanımında zihin yetersizliği olan bireyleri tanımlama da daha işlevsel olan terimleri kullanmayı tercih etmiştir. Devamında ise, yine uzun süre kullanılan ve zihin yetersizli-

ğini tanımlamada farklı bakış açıları getiren AAMR 2002 tanımını yayınlamıştır. AAMR (2002) ve AAIDD (2010) tanımları arasında, kullanılan terimlerde farklılık ("zeka geriliği (*mental retardation*)" yerine "*zihinsel gelişim bozukluğu (intellectual developmental disorder)*") görülmesi dışında tanımlarda bir farklılık tespit edilmemiştir. AAMR (2002)'in tanımlamada ölçüt aldığı beş kriteri AAIDD (2010)'nin de ölçüt aldığı görülmüştür.

IDIOT (<i>idiocy</i>)	ZEKA EKSİKLİĞİ (<i>mental deficiency</i>)	MORON (<i>moron</i>)	ZEKA GERİLİĞİ (<i>mental retardation</i>)	EMBEŞİL (<i>embecil</i>)	ZİHİNSEL YETERSİZLİK (<i>intellectual disability</i>)	ZİHİNSEL GELİŞİM BOZUKLUĞU (<i>intellectual developmental disorder</i>)
(13. yy)	(AAMD, 1876)	(Goddard, 1912)	(AAMR, 1921)	(1938)	(AAIDD, 2007; 2010)	(AAIDD, 2012; DSM-V, 2013)

Şekil 3. Dünya Alanyazında Zihin Yetersizliği Terimleri

Robert L. Schalock'ın başkanlığını yaptığı uzmanlar komitesi tarafından yayınlanan AAIDD (2010)'nin 11. tanımlama ve sınıflandırma kitapçığında "*Zihinsel ve Gelişimsel Yetersizliği Olan Birey (Individuals with Intellectual and Develomental Disability)*" terimine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca yeni tanıma tıbbi bir bakış açısı ekleyerek, kalıtsal ve patolojik nedenler üzerinde durulmaktadır (AAIDD, 2012).

Tanımlar

Dünya Alanyazında Kullanılan Tanımlar

Yukarıda tartışılan terimlerin evrimsel değişimi, tanımların da değişime uğramasına neden olmuştur. Tanımların tarihsel süreci incelendiğinde zihin yetersizliği olan bireylerin tanım ve sınıflandırmalarına ilişkin ilk resmi çalışmaların 1921'de AAIDD tarafından yayınlandığı bilinmektedir (AAIDD, 2012).

Heber (1959; 1961)'in tanımına göre, "*zeka geriliği, uyumsuz davranışlarda yetersizlikle birlikte genel*

zihinsel işlevlerde gelişim dönemlerinde ortalamanın altında olma durumudur" (Beirne-Smith, Ittenbach ve Patton, 1998, s.68). Bu tanımda "zihinsel işlevlerde ortalamanın altında olma", standart zeka testlerinde ortalamanın en az bir puan altında olmayı ifade etmektedir. "*Uyumsal davranış*" terimi ise 1961 tanımlamasında gündeme gelmiştir. "*Gelişim dönemi*" de 0-16 yaş aralığını kapsamaktadır. Bilim adamları AAIDD (1961) tanımında ifade edilen "*uyumsal davranış*" terimini uzun süre tartışmışlardır. Bu tanımda özellikle "*uyumsal davranış*" teriminin çok genel bir kavram olduğu, dolayısıyla çift dili ve farklı kültürden (bilingual/multicultural) olan bireylerin çoğuna, zihin yetersizliği tanısı konulmasına neden olacağı vurgulanmıştır.

AAIDD'nin 1973'teki tanımı ise dönemin başkanı olan Grossman tarafından yapılmıştır. Grossman, AAIDD (1959; 1961) tanımlarını kabul edip, sadece genel ortalamanın belirgin bir şekilde altında olma

ifadesini vurgulamıştır. Bu anlamda, standart zekâ testlerinde ortalamanın en az iki puan altında olmayı belirtmiştir. Ayrıca uyumsal davranışları belirlemede bireyin yaşının ve içinde bulunduğu sosyal-kültürün grubun dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır (Beirne-Smith, Patton ve Kim, 2006; Beirne-Smith, Ittenbach ve Patton, 1998).

AAIDD (1977)’nin tanımında, zihin yetersizliğinin derecesine vurgu yapılmış ve zihin yetersizliği olan bireylerin IQ puanına göre sınıflandırılması gündeme gelmiştir. AAIDD’nin 1983 yılındaki tanımı terimsel olarak önceki tanımlarla benzerlik göstermektedir. Ancak zihinsel yetersizliğin önemli ölçütlerinden olan “belirgin bir şekilde genel IQ altında olma” durumuna açıklık getirmiştir. Bu anlamda, WHO-ICD-9 (1978), DSM-III (1980) ve AAIDD (1980) zihin yetersizliğini tanımlamada IQ’nun 70’ in altında ölçütünü ve gelişim dönemini ise 0-18 yaş olarak dikkate almışlardır. AAIDD (1983) tanımı, 1959’da yapılan tanım ve sınıflandırmaya açıklık getirmiştir. Ayrıca zihin yetersizliği ile ilgili bilgiler daha artmış ve insanların bakış açılarında büyük değişiklikler olmuştur (Akt.: Beirne-Smith, Ittenbach ve Patton, 1998).

AAIDD 1992’de dünyada da yaygın bir şekilde kabul görece ve zihin yetersizliği olan bireyleri tanımlamada kaynak gösterilecek olan tanımlamasını yapmıştır. Bu tanıma göre, “**zeka geriliği**, halihazırdaki işlevlerde önemli sınırlılıkları göstermektedir. Bu, zihinsel işlevlerde önemli derecede normal altı, bunun yanı sıra zihinsel işlevlerde ilişkili uyumsal beceri alanlarından (iletişim, özbakım, ev yaşamı, sosyal beceriler, toplum hizmetlerinden yararlanma, kendini yönetme, kendi kendini güdüleme, sağlık ve güvenlik, işlevsel akademik beceriler, boş zamanları değerlendirme ve iş) iki ya da daha fazlasında sınırlılıklar gösterme durumudur. Zeka geriliği 18 yaşından önce ortaya çıkmaktadır” (Beirne-Smith, Ittenbach ve Patton, 1998, s.77). Bu tanımı önceki tanımlardan ayıran en önemli özelliği, bireyi zihinsel işlevlerde en üst düzeye çıkarmada bu bireylere program sağlamadan çok, programları bireylerin bireysel özelliklerine göre dizayn etme ve uyarlamayı vurgulamasıdır. Ayrıca AAIDD’nin 1992 tanımı, eğer zihin yetersizliği olan bireye uygun eğitim sağlanırsa zihin yetersizliğinin hayat boyu devam eden bir olgu olmayacağını öne sürmüştür. Bu tanımda zihinsel işlevlerde önemli derecede normal altı sınırının 75 ZB puanına çıkarılması, zekaca geri olarak tanılanacak insanların sayısını kaçınılmaz olarak

artıracağı düşüncesiyle eleştirilmiştir. Ayrıca tanımda sıralanan uyumsal beceriler deneysel olarak belirlenmemiştir (Akt.: Eripek, ; 1996; 2005).

AAIDD 2002 yılında bu tanıma gelen eleştirileri değerlendirerek yeni bir tanım yapmıştır: “**Zeka geriliği**, zihinsel işlevlerde bulunma ve kavramsal, sosyal ve pratik uyumsal becerilerde kendini gösteren uyumsal davranışların her ikisinde anlamlı sınırlılıklar olarak karakterize edilen bir yetersizliktir. Bu yetersizlik 18 yaşından önce başlar.” AAIDD 2002 ve 2007 tanımları arasında herhangi bir terim veya anlam değişikliği yapılmamıştır. Kuruluşun 10. ve 11. kitapçıklarındaki tek fark komitenin adlandırılış şeklindedir; 2002’de komitenin adı Amerikan Zeka Geriliği Birliği (AAMR) iken 1 Ocak 2007 tarihinden itibaren Amerikan Zihinsel ve Gelişimsel Yetersizlikler Birliği (AAIDD) olmuştur (Blackbourn, Patton ve Trainor, 2004; Friend, 2006).

AAIDD’nin yaptığı en son tanımda ise “zeka geriliği” terimi yerine günümüzde de kullanılan “zihinsel yetersizlik” terimi yer almaktadır; “**zihinsel yetersizlik**, zihinsel işlevlerde ve uyumsal davranışlarda gözlenen önemli düzeyde sınırlılıkların karakterize ettiği; bilişsel, sosyal ve pratik uyumsal becerilerde kendini gösteren bir yetersizlik türüdür. Bu yetersizlik 18 yaşından önce ortaya çıkmaktadır” (AAIDD, 2010).

Sonuç olarak, AAIDD 1992, 2002 ve 2010 tanımları incelendiğinde zihin yetersizliğini tanımlamada ortaya üç önemli nokta çıkmaktadır: (1) Zihin işlevlerde anlamlı sınırlılıklar görülmesi, (2) uyumsal davranışlarda anlamlı sınırlılıklar görülmesi, (3) gelişim döneminde ortaya çıkması AAIDD’nin tanımlarına ek olarak iki önemli sistem daha zihin yetersizliğini tanımlamıştır. Bunlardan birisi, Amerikan Psikiyatri İstatistiksel Tanılama Birliği (The American Psychiatric Association’s Diagnostic and Statistical Manual) (DSM-IV-TR)’dir. Birlik, yetersizlik gruplarını tanımlamada dikkate alınan kriterlerle ilgili çeşitli yıllarda kitapçık yayınlamıştır. DSM-IV zihin yetersizliği olan bireyleri tanımlamada “**zeka geriliği (mental retardation)**” terimini kullanmıştır. DSM-IV zihin yetersizliği olan bireyleri tanımlarken; (a) önemli ölçüde genel zihinsel işlevlerde ortalamanın altında olma, (b) *birey IQ gelişimde belirli ölçüde sıkıntı çekmesinin yanında güvenlik, sağlık, boş zamanını değerlendirme, iş, işlevsel akademik beceriler, kendi kendini yönetme, toplum kaynaklarını (araç-gereç) kullanma, sosyal/içsel davranışlar, ev yaşantısın, kendi kendine bakmasın*

ve iletişim kurma gibi becerilerin en az ikisinde uyumsal davranış sıkıntılarını çekme ve (c) 18 yaşından önce yukarıdaki davranışların görülmesi kriterlerini dikkate almıştır (AAIDD, 2010; Beirne-Smith, Patton ve Kim, 2006, s.65). Ancak alanyazında DSM-V, (2013) “zekâ geriliği (mental retardation)” terimi yerine “zihinsel gelişim bozukluğu (intellectual developmental disorder)” terimini kullanmayı tercih etmiştir.

Zihin yetersizliği kavramını inceleyen diğer sistem ise, Dünya Sağlık Örgütü'nün Uluslararası Sağlık, Yetersizlik ve İşlevsellik Sınıflandırma (The World Health Organization's International Classification of Functioning, Disability, and Health) (WHO-ICF) sistemidir. ICF-10 (2007), zihin yetersizliği olan bireyleri tanımlarken “zekâ geriliği (mental retardation)” terimini kullanmış ve “standartlaştırılmış testler sonucunda zihin, dil, motor ve sosyal becerilerinde yetersiz olmasına bağlı olarak, bireyin özellikle gelişim döneminde akıl sağlığı gelişiminin tam olmaması” şeklinde tanımlamıştır. Alanyazına göre ICF, 2015 yılında yeni basımını yayınlamayı planlamaktadır (WHO, 2012).

Bunların dışında, Amerika, Yetersizliği Olan Bireylerin Eğitimini Geliştirme Yasası (The Individuals with Disabilities Education Improvement Act) (IDEA) ile zihin yetersizliği olan bireyleri tanımlarken yine “zekâ geriliği (mental retardation)” terimini kullanmış ve zihin yetersizliğini; “özellikle bireyin gelişim döneminde bireyin uyumsal davranış göstermede ve genel zihinsel işlevlerde önemli bir ölçüde ortalamasının altında bir gelişim göstermesi ve bu durumun çocuğun eğitim performansını olumsuz etkilemesi” şeklinde tanımlamıştır (Friend, 2006, s.287).

Dünyada yapılan zihin yetersizliği tanımlarına bakıldığında sadece AAIDD (2010) ve DSM-V (2013) tanımında “zihin yetersizliği” teriminin kullanıldığını, diğer tanımlarda ise “zeka geriliği” teriminin yer aldığını görmekteyiz (AAIDD, 2012).

Türkiye Alanyazınında Kullanılan Tanımlar

Mithat Enç (1972) tarafından yürütülen doktora seminer çalışmasında zekâ geriliği olan bireyler şöyle tanımlanmıştır: “Zihin gelişimlerinde meydana gelen yavaşlama, duraklama veya gerileme nedeniyle davranış ve uyum yönünden yaşitlarına göre sürekli olarak gerilik gösteren bireylere **geri zekâlı** denir.” Bu tanım 1975 yılında MEB tarafından yayınlanan Özel Eğitim Muhtaç Çocuklar Hakkında Yönetmelikte aynen

benimsenmiş ancak tanıma “...normal eğitim programlarından yararlanamayan birey...” açıklaması eklenmiştir (Eripek, 1996, s.86).

Çağlar ise, kapsamlı olarak **geri zekâlılığı** şöyle ifade etmiştir: “doğumdan önce, doğum esnasında ve sonraki gelişim süresinde, çeşitli nedenlerle zihin gelişimlerinde ve fonksiyonlarında oluşan sürekli yavaşlama, duraklama ve gerileme gösteren ve bunun sonucu olarak etkili uyumsal davranışlarda gerilik ve yetersizlik gösteren sürekli bir durumdur” (Enç, Özsoy ve Çağlar, 1975, s.231). Çağlar daha sonrasında bu tanımda değişikliğe gitmiş ve 1979 yılında yeniden şu şekilde tanımlamıştır: “doğumdan önce, doğum sırasında ve doğumdan sonraki gelişim süresinde, çeşitli nedenlerle, zihin, psiko-devinimsel (motor), sosyal olgunluk gelişim ve fonksiyonlarda sürekli yavaşlama, duraklama ve gerileme sonucu olarak akranlarından dörtte bir ve daha yüksek oranda gerilik oluşturan sürekli bir durumdur” (Çağlar, 1979, s.12).

Zihin yetersizliği olan bireyler için yapılan tanımlardan bir diğeri de MEB İlkokul Programı'nın yaptığı tanımdır. Bu tanıma göre: “Bazı çocuklar herhangi bir sebeple zihni gelişmelerinde meydana gelen aksaklık yüzünden aile ve okul çevresine ayak uydurmakta güçlük çekerler. Bunlara **geri zekâlılar** denir” (MEB, 1979, s.390).

Zihin yetersizliği pek çok disiplin alanı tarafından ele alındığından ilk tanımlar arasında tıbbi tanımlar da yer almaktadır. Resimli Sağlık Bilinci Ansiklopedisi'nin Akıl Sağlığı ve Hastalıkları Bölümünde zihin yetersizliği “**akli yetersizlik**” olarak geçmektedir. Tıp alanında zihin yetersizliği “aynı zamanda geri zekâlılık ve akli gecikme olarak adlandırılan akli yetersizlik, genellikle doğuştan veya çocukluğun ilk yaşlarında meydana gelen noksan veya kusurlu bir akli durumdan ileri gelmektedir” şeklinde tanımlanmıştır (Resimli Sağlık Bilinci Ansiklopedisi, 1978: cilt 1, bölüm 5, s.124).

Yasal boyutta bakıldığında ise, 1983 yılında yürürlüğe giren Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu'nda ve daha sonraki yıllarda yayınlanan yönetmeliklerde ve resmi kayıtlarda “zeka geriliği” tanımına yer verilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan Eğitilebilir Geri Zekalı Çocuklar İçin İlkokul Programına göre zihin yetersizliği olan birey, “zihin gelişmesinde meydana gelen yavaşlama, duraklama veya gerileme nedeni ile davranış ve uyum yönünden

yaşıtlarına göre sürekli gerilik ve yetersizliği olduğu için normal eğitim programlarından yararlanamayana **geri zekâlı** denilmektedir” şeklinde tanımlanmaktadır (Özsoy, Özyürek ve Eripek, 1988, s.178). Daha sonra 1990 da yayınlanan Eğitilebilir Çocuklar İlkokul Programı’nda zihin yetersizliği olan birey tanımına yer verilmiştir; “doğumdan önce, doğum esnasında ve sonraki gelişim sürecinde oluşan çeşitli nedenlerle zihin, sosyal olgunluk, psiko-devinimsel gelişim ve fonksiyonlarında sürekli yavaşlama, duraklama ve gerileme sonucu olarak yaşlıtlarına göre ¼ ve daha yüksek oranda gerilik ve yetersizliği nedeniyle, normal eğitim programından yararlanamayanlara **geri zekâlı** denir” (MEB, 2007, s.11). Programda yer alan bu tanımla, 1975’te Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Hakkında Yönetmelikte yayımlanan tanım birbirinden fazlaca farklı değildir.

Milli Eğitim Bakanlığı’nın 2000 yılında yayınladığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği’nde ise “**zihinsel öğrenme yetersizliği**” terimi kullanılarak, yetersizlik “zihinsel yetersizliğinden dolayı, bireyin eğitim performansının ve sosyal uyumunun olumsuz yönde, hafif, orta ve ağır düzeyde etkilenmesi durumu” olarak tanımlanmıştır (ÖEH, 2000). Dört yıl sonra revize edilen Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği’nde (2004) terim değişikliği yapıldığı ve “**zihinsel yetersizlik**” terimi kullanılarak AAIDD (2002) tanımının temel alındığı ve var olan tanımın değiştirildiği görülmektedir; “Zihinsel Yetersizlik: 18 yaşından önce ortaya çıkan zihinsel işlevler ile kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerinde anlamlı sınırlılıklar görülen yetersizlik durumunu” ifade eder (ÖEH, 2004).

En son yayınlanan yönetmelikte (2012) ise “**zihinsel yetersizliği olan birey**”, “Zihinsel işlevler bakımından ortalamanın iki standart sapma altında farklılık gösteren, buna bağlı olarak kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerinde eksiklikleri ya da sınırlılıkları olan, bu özellikleri 18 yaşından önceki gelişim döneminde ortaya çıkan ve özel eğitim ile destek eğitim hizmetlerine ihtiyaç duyan birey ifade eder” şeklinde tanımlanmıştır (ÖEH, 2012). Bu tanım ve terim günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

Yine başka bir tanım da Zihinsel Özürlüler Federasyonu tarafından yapılmıştır. Zihinsel Özürlüler Federasyonu 5378 sayılı Kanunda zihinsel yetersizliği olan bireye şöyle yer verilmiştir: “Özürlü: Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişiyi ifade eder” (Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2005: madde 3).

Yapılan tüm farklı tanımlara rağmen Türkiye’de alanyazında güncel olarak kullanılan terim ve tanım Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği’nde (2012) yer alan “zihinsel yetersizliği olan birey” terimi ve tanımıdır. Şekil 4’te ülkemiz alanyazınında sıklıkla kullanılan terimler kronolojik bir sıra ile verilmiştir.

IDIOT EMBESİL MORON	ZEKA GERİLİĞİ	GERİ ZEKALI	ZIHİN ENGELLİ	ZİHİNSEL ÖĞRENME YETERSİZLİĞİ	ZİHİNSEL YETERSİZLİK
(1800-1900)	(1950’liler)	(Enç, 1972; Çağlar; 1978)	(1970 ve 80’ler)	(ÖEH, 2000)	(ÖEH, 2004; 2012)

Şekil 4. Türkiye Alanyazınında Zihin Yetersizliği Terimleri

Ülkemizde öğretmen yetiştiren üniversitelerde “zihin engelliler öğretmenliği” programı yer almakta ve bilimsel çalışmalarda halen “zihin engelli”, “zihin özürlü” ve “zihinsel özürlü”, “zihinsel yetersizlik”, “zihinsel işlevlerde

yetersizlik” ve “zihin yetersizliği” gibi farklı terimler kullanılmaktadır. Bu durum alanyazında belirtilen kavram ve terimlerin farklılaşmasına neden olmakta, alana özgü bir kavramsal bütünlük oluşması zorlaşmaktadır.

Özetle, özel gereksinimi olan birey, zihin yetersizliği ve zihin yetersizliği olan bireylere ilişkin alanyazında yer alan kavramlar ve terimlerdeki bu değişimlerin devlet politikaları, savaşlar, ihtilaller, uluslararası sözleşmeler, yaşanan dönemin siyasi, kültürel özellikleri ve sosyal olayların etkisinde olduğu söylenebilir. Konuya günümüz açısından bakıldığında, bilimsel gelişmelerle yasal düzenlemelerin eşzamanlı ilerlememesi kavramlardaki değişimin uygulamaya tam olarak yansımamasına yol açabilmektedir. Bu nedenlerle kavramların Dünyadaki bilimsel çalışma sonuçlarına göre yorumlanması, bilim dünyasında kabul görmesi ve bir an önce yasal düzenlemelere yansımaya önemli olmaktadır. Sonuç olarak kavramlardaki değişimlerin bilim Dünyasınca dikkatlice izlenmesi, farklı dillerden Türkçeye yapılan çeviri ve uyarlamalarda fikir birliği oluşması son derece önemlidir. Bunu gerçekleştirmek için ise özel eğitim alanında üniversiteler ve uygulayıcıların birlikte düzenleyeceği uluslararası ve ulusal düzeyde kongre, seminer vb. toplantıların daha sıklıkla düzenlenmesi önerilebilir. Bu toplantılar sonucunda üzerinde bir fikir birliği oluşmalı, fikir birliğine varılmış terimler belli zaman dilimlerinde mutlaka güncellenmelidir. Böylece yeni terimlerin kullanımındaki anlam kaymaları önlenmelidir. Bu toplantılarda tartışmaya açılacak olan yeniliklerin uygulanabilmesi için ise bu toplantı sonuçlarının bilim dünyasının önerileri olarak kabul görmesi, birer sonuç bildirgesi olarak kamuoyuyla paylaşılması bir gerekliliktir. Bu çalışmaların tek elde toplanması görevi ise Türkiye’de özel eğitim hizmetlerini düzenleyen Bakanlık birimlerinin olmalıdır.

Bu yazıda özel gereksinim kavramı ve zihin yetersizliği kavramı tarihsel süreç içerisinde incelenmiştir. Çalışmada var olan durum ortaya konmuş, ileri araştırmalara temel oluşturacağı düşünülen bilgiler derlenmiştir.

Kaynakça

- AAIDD. (2010). *FAQ on the AAIDD definition on intellectual disability*. 12 10, 2012 tarihinde AAIDD Web Sitesi: http://www.aaidd.org/intellectualdisabilitybook/content_7473cfm?navID=366 adresinden alındı
- Akçamete, G. (2009). Özel gereksinimli olan öğrenciler. G. Akçamete içinde, *Genel Eğitim Kurumlarında Özel Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim* (s. 31-74). Ankara: Kök Yayıncılık.
- Beirne Smith, M., Ittenbach, R. F., & Patton, J. R. (1998). *Mental Retardation* (5. Baskı b.). Prentice Hall.
- Beirne Smith, M., Patton, J. R., & Kim, S. H. (2006). *Mental Retardation: An introduction to intellectual disabilities* (7. Baskı b.). New Jersey, NJ: Prentice Hall.
- Binnet, A., & Simon, T. (1907). *Anormal Çocuklar*. (S. E. Siyavuşgil, Çev.) İstanbul Devlet Basım Evi.
- Blackbourn, J. M., Patton, J. R., & Trainor, A. (2004). *Exceptional individuals in focus* (7. Baskı b.). Columbus, Ohio: Pearson Meririll Prentice Hall.
- Boykin, L. L. (1957). Who is the exceptional child? *The Elementary School Journal*, 58(1), 42-47.
- Cavkaytar, A. (2012). Özel Eğitim. İ. Diken içinde, *Özel eğitime gereksinim duyan çocuklar ve özel eğitim* (s. 3-27). Pegem Akademi.
- Cavkaytar, A., & Diken, İ. (2012). *Özel Eğitim ve Özel Eğitim Gerektirenler*. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Çağlar, D. (1979). *Geri Zekalı Çocuklar ve Eğitimi* (2. Baskı b.). Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No: 82.
- Çağlar, D. (1985). *Özel Eğitimde Eğitilebilir Geri Zekalı Çocukların Teşhis Sorunları: Doktora Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Darwin, C. (2009). *Türlerin kökeni* (7. Baskı b.). (S. Belli, Çev.) Onur Yayınları.
- Enç, M., Özsoy, Y., & Çağlar, D. (1975). *Özel eğitime giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No:49.
- Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme*. (2007). Kasım 5, 2012 tarihinde www.ihd.org.tr: http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=719:engellikerhaklarina-da-uluslararası-slee-ve-secmeli-protokol&catid=37:san-haklarylgeleri&Itemid=96 adresinden alındı
- Erez, S. (1978). Bölüm 5: Akıl Sağlığı ve Hastalıkları. S. Erez, Ş. Sevil, K. Alemdaroğlu, S. Akra, O. Saydam, U. Derman, . . . M. Tuzlalı içinde, *Resimli Sağlık Bilinci Ansiklopedisi* (Cilt 1, s. 124-127). İstanbul: Dölen Neşriyat A.Ş.

